

F.W. Winkel en A. van der Werff (red.), **Angst voor criminaliteit; theorie, onderzoek, interventie**. Swets & Zeitlinger, Amsterdam/Lisse 1990, 310 p.

Criminaliteit brengt niet alleen grote materiële kosten mee, maar leidt bij slachtoffers (door hun persoonlijke ervaringen) en bij niet-slachtoffers (o.a. via gesprekken en berichtgeving in massamedia) tot angst, kwaadheid en machteloosheid. Winkel en Van der Werff, de redacteurs van de bundel 'Angst voor criminaliteit', zijn van mening dat deze emotionele reacties, naast criminologisch onderzoek naar de oorzaken en ontwikkeling van criminaliteit, afzonderlijke aandacht verdienen.

In de eerste vier hoofdstukken, die bijna geheel van hun hand zijn, schetsen zij vanuit een psychologisch gezichtspunt de theoretische achtergronden van de angst voor criminaliteit. Allereerst wordt het begrip nader bepaald. Dit gebeurt in globale termen en een scherpe afbakening ten opzichte van verwachte begrippen als onrust en bezorgdheid blijft achterwege. In de drie daarop volgende hoofdstukken, die gedegen van opzet zijn, presenteren Winkel en Van der Werff drie informatieverwerkingsmodellen, die schematisch de oorzakelijke verbanden weergeven tussen slachtofferschap, nieuwsvoorziening en de (bebouwde) omgeving enerzijds en angstgevoelens anderzijds.

Na het theoretisch deel volgen vijftien meer praktijkgerichte hoofdstukken, die voor het merendeel zijn geschreven door psychologen en politiefunctionarissen. Onder de noemer 'onderzoek en interventie' worden allerlei (zeer diverse) onderwerpen behandeld. We noemen: slachtofferhulp, functioneel toezicht bij winkelcentra, politievoorlichting, preventieprogramma's, misdaadverslaggeving, onveiligheidsgevoelens in buurten en de rol van de bebouwde omgeving.

Een deel van de bijdragen vertoont nauwelijks of geen raakvlakken met het thema van de bundel. Een voorbeeld daarvan is het hoofdstuk over politievoorlichting en de media. De enige opmerking van de auteurs over angst voor criminaliteit is dat bij de afweging om een bepaald bericht wel of niet aan de pers aan te bieden, kan meespelen of door publicatie onveiligheidsgevoelens worden veroorzaakt of versterkt. Ook het hoofdstuk over het televisieprogramma 'Opsporing Verzocht' lijkt er met de haren bijgesleept te zijn.

Het wetenschappelijk gehalte van de verschillende hoofdstukken varieert sterk. Deels komt dit doordat meerdere auteurs in het geheel geen pretenties in die richting hebben, deels evenwel ook doordat de opzet en resultaten van onderzoek te summier worden weergegeven. Volgens de redacteurs, die op een breed lezerspubliek mikken, 'ontbreekt het kader en de ruimte' (p. 12) daartoe. 'Het boek is bestemd voor iedereen die in het werk of in opleidingen te maken heeft met criminaliteit en de daarmee samenhangende angst- en onveiligheidsgevoelens onder het publiek' (achterflap). De beoogde doelgroep is o.i. te groot en de wetenschappelijke kwaliteit van het boek heeft daaronder te lijden.

Een ander euvel is dat het stramien van de praktijkgerichte bijdragen niet strak genoeg aansluit bij de in de eerste hoofdstukken gepresenteerde theoretische modellen. En dat mag men wel verwachten bij een geredigeerd boek. Ook mag men ervan uitgaan dat de overlap tussen de verschillende hoofdstukken tot een minimum beperkt blijft. Helaas is dat niet het geval. Zo wordt het overheidsbeleid van de afgelopen jaren aangaande de bestrijding van criminaliteit herhaalde malen in enkele inleidende alinea's uit de doeken gedaan. Wat betreft de gebezigde terminologie valt op dat deze weinig consistent is. De redacteurs zijn zich daarvan bewust, maar hebben niettemin afgezien van een poging de gebruikte termen beter op elkaar af te stemmen. Volgens hen komen de bestaande perspectiefverschillen zo goed tot hun recht. De literatuurlijst laat te wensen over, in die zin dat niet alle publikaties waarnaar wordt verwezen erin zijn opgenomen. Al met al zijn wij van mening dat de redacteurs hun taak niet voldoende serieus hebben genomen.

Dit alles neemt echter niet weg dat dit boek meer dan welkom is op het, zeker in Nederland, nog niet zo ver uitgediepte onderwerp van de 'angst voor criminaliteit'. Het bevat veel recente onderzoeksgegevens en kan worden aanbevolen aan hen die zich op een handzame wijze op de hoogte willen stellen van de ontwikkelingen op dit terrein. Tevens is de bundel van belang voor degenen die zich een indruk willen vormen van de wijze waarop de politie, onder andere bij informatieverstrekking en slachtofferhulp, rekening houdt met de gevoelens van angst voor criminaliteit bij de bevolking.

J. Meijer en J. Naafs

J. Naafs, Integratie van ouderen; een empirisch sociaal-wetenschappelijk onderzoek bij zelfstandig wonende ouderen. Dissertatie. Bestuurskunde Twente, Enschede 1989, 259 p.

Als men alleen afgaat op de berichtgeving in de media, lijkt er in Nederland sprake van een 'Opstand der Bejaarden'. Steeds vaker lijken oudere mensen actie te voeren, omdat ze het doodeenvoudig niet langer pikken. Ze vormen pressiegroepen, soms zelfs vergelijkbaar met de 'Gray Panthers' in de Verenigde Staten, een groep ouderen die bij het bedenken van een naam er zelfs niet voor terugschrok zich door de 'Black Panthers' te laten inspireren. Gezien de snelle groei van het aantal mensen van 'de derde generatie' – in het jaar 2030 is naar verwachting een op de drie Nederlanders 60+ – en haar stijgende opleidingsniveau, moet deze ontwikkeling alleen maar sterker worden.

Voor Naafs, verbonden aan de afdeling Bestuurskunde van de Universiteit van Twente, vormt deze beeldvorming de aanleiding voor zijn promotieonderzoek. Zijn centrale vraag is of deze veronderstelde groeiende mondigheid van ouderen inderdaad op empirische feiten is gebaseerd. Daarom wil hij nagaan in welke mate er acties van ouderen voorkomen. Bovendien wil hij weten welke omstandigheden het ontstaan van collectieve acties van ouderen beïnvloeden. Hij doet dit aan de hand van een door hem zelf ontwikkeld causaal model. Zijn belangrijkste veronderstelling is dat integratie een noodzakelijke voorwaarde is voor collectieve acties. Met betrekking tot het begrip integratie onderscheidt hij twee dimensies: structurele integratie (het met elkaar omgaan, het zich aaneensluiten en organiseren) en culturele integratie (groepsbewustzijn). Om na te gaan hoe deze zo geformuleerde integratie tot stand komt, heeft hij de invloed van twee condities bekeken: ruimtelijke nabijheid en de mate van organisatie van ouderen. Het model werd getoetst aan de hand van 476 vraaggesprekken met zelfstandig wonende ouderen in 24 gemeenten en met leden van plaatselijke afdelingen van ouderenbonden, naar verwachting de basis bij uit-

stek voor groepsbewustzijn. Al snel werd echter duidelijk dat de nationale ouderenbonden slechts aantrekkingskracht hebben voor een zeer kleine groep mensen: van de 476 geïnterviewde mensen waren er maar 12 lid. De conclusie van het onderzoek luidt dat van 'duurzame collectieve acties, met een duidelijke ideologie, met een organisatorische kern en met een gerichtheid op sociale veranderingen, geen sprake lijkt te zijn' (p. 224).

Op zichzelf genomen een magere conclusie en ook Naafs is zich hier wel van bewust. Gezien het grotendeels ontbreken van collectieve acties heeft hij de hypothesen omtrent causale verbanden, met name tussen actiebereidheid en actie, nauwelijks kunnen toetsen.

Iemand die graag wil weten of ouderen zelf vinden dat ze 'actiebereid' zijn, zal in dit boek niet voldoende aan zijn trekken komen. Ondanks de veelbelovende vermelding in de Inleiding dat 'honderden ouderen op openhartige wijze in een zeer uitvoerig en diepgaand vraaggesprek informatie hebben verschaft', krijg je van die openhartigheid verder niets te zien. Ook een belangstellend lid van de onderzoeksgroep zal het boek al snel opzij leggen wanneer hij of zij een leek is op het gebied van statistische analyses. De hoop van Naafs dat ouderen door kennis te nemen van zijn onderzoeksresultaten meer inzicht zullen krijgen in hun eigen situatie, moet dan ook als te ambitieus worden beoordeeld. De publikatie zal door al zijn in- en uitleidende paragraafjes, door de overdaad aan details, door de vele herhalingen en de nadruk op kwantitatieve analyses, buiten de academische wereld moeilijk zijn weg vinden. Had Naafs volstaan met minder, maar dan dieper gaande interviews op basis van open vragen, dan zou zijn studie mijns inziens wel voor een groot lezerspubliek aantrekkelijk zijn geweest. Dit doet echter niets af aan het belang van het onderwerp. Ondanks het feit dat ouderenacties in de media altijd als 'hot issue' worden gebracht, is naar de actiebereidheid van ouderen immers nog nauwelijks onderzoek gedaan. Hopelijk leidt deze publikatie ertoe dat dit onderzoeksterrein eindelijk eens grondig wordt aangeboord.

Heleen Ronden

Wim Willems en Annemarie Cottaar, **Het beeld van Nederland; hoe zien Molukkers, Chinezen, woonwagengewoners en Turken de Nederlanders en zichzelf?** Ambo/Baarn, Novib/Den Haag 1989, 348 p.

In deze studie schetsen de auteurs het beeld dat Molukkers, Chinezen, woonwagengewoners en Turken hebben van Nederlanders. Zij definiëren 'beeld' als een gegeneraliseerde voorstelling over de kenmerken van leden van een bepaalde groep, waarbij bepaalde kenmerken worden toegeschreven aan alle groepsleden, ongeacht de verschillen tussen de groepsleden. Deze beelden worden geschetst op grond van interviews die door andere onderzoekers zijn gehouden met leden van genoemde minderheidsgroepen. Bij de keuze van de minderheidsgroepen heeft men een zo groot mogelijke diversiteit nagestreefd ten einde meer inzicht te verkrijgen in de functies van beelden en in de wijze waarop deze groepen hun eigen sociaal-culturele positie definiëren. Om na te gaan in hoeverre de geschetste beelden van Nederlanders daadwerkelijk leven onder de genoemde groepen, hebben de auteurs aanvullende gesprekken gevoerd met enkele Molukse en Chinese sleutelinformanten; voor de Turken hebben zij de bestaande literatuur als achtergrondmateriaal gebruikt. Voor woonwagengewoners ontbraken beide vormen van geldigheidscontrole.

Gaandeweg ontstaat het beeld dat genoemde minderheidsgroepen de Nederlanders zien als kille, onverschillige, egoïstische en zakelijke mensen die erg gesteld zijn op hun

privacy, hun individuele belang erg goed in het oog houden en weinig betrokken zijn bij hun familie en vrienden. Daarenboven zien zij de Nederlanders als zuinige, sterker nog, als gierige mensen die weinig gastvrij zijn maar daarentegen graag ingaan op de gastvrijheid van anderen. Ook ervaren deze minderheidsgroepen de Nederlanders als (te) direct, overdreven assertief, schaamteloos en onbeleefd.

Deze lijst met negatieve kwalificaties wordt wel eens afgewisseld met enkele positieve kwalificaties over Nederlanders. Veel vaker wordt het overwegend negatieve beeld van de Nederlanders gecontrasteerd met het overwegend positieve beeld dat de minderheidsgroepen van zichzelf blijken te hebben. Daarmee wordt nog eens bevestigd dat ook bij minderheidsgroepen een zekere mate van ethnocentrisme leeft. Dit verschijnsel bestaat daarin dat groepen zichzelf graag of liever als superieur beschouwen tegenover de inferieur geachte anderen. Dit verschijnsel mag inmiddels tot de universalia van de sociale wetenschappen gerekend worden, aangezien het wereldwijd bij allerlei sociale en etnische groepen is vastgesteld, enkele uitzonderingen daargelaten. Hierover merken de auteurs in de conclusies op dat 'mensen ernaar neigen bij het interpreteren van de hen omringende werkelijkheid het zelfbeeld van de eigen groep te gebruiken als de maatstaf voor alle dingen. Het andere wordt beoordeeld aan de hand van het bekende'.

Willems en Cottaar hebben een lang pad afgelegd om tot deze belangwekkende bevinding te komen. Zij hadden zich evenwel veel werk kunnen besparen wanneer zij hadden aangesloten bij reeds bestaande theoretische kennis inzake ethnocentrisme. Dan hadden zij hun bevinding als uitgangspunt kunnen nemen teneinde hun materiaal gericht te kunnen ordenen en analyseren. Nu schuiven zij de relevante literatuur eenvoudig terzijde terwijl hun definitie van beelden nota bene zeer grote overeenkomst vertoont met gangbare definities van stereotypen, vooroordelen en verwante begrippen. Kortom, zij vinden op een moeizame manier een theoretisch wiel uit dat al gemeengoed is en bovendien al veel empirische fundamenteen heeft.

Een ernstig probleem in de studie is de pretentie dat de beelden die bij de geïnterviewden zijn aangetroffen, wellicht ook bij anderen zijn aan te treffen, met andere woorden, gegeneraliseerd mogen worden naar alle leden van de onderzochte minderheidsgroepen. Het belangrijkste argument daarvoor is dat er met enkele Molukse en Chinese sleutelinformanten gesprekken zijn gevoerd. Deze empirische basis is wel erg zwak zodat elke generalisatie natuurlijk uit den boze is.

Willems en Cottaar hebben een boek afgeleverd waarin veel informatie zeer leesbaar en lezenswaard is geordend. Daarmee kan de theoretische en empirische armoede ervan helaas niet gecompenseerd worden.

Peer Scheepers

J. Habermas, **Recht en Moraal**. Kok Agora, Kampen 1988, 127 p.

De verzorgingsstaat is toe aan 'sociale vernieuwing'. Naast zorg voor achtergebleven groepen gaat het om 'nieuwe vormen van solidariteit' en 'herschikking van verantwoordelijkheden'. Het middel hiertoe is een revitalisatie van het maatschappelijk middenveld, een nieuwe bemiddeling tussen staat en burger. Aldus bezien betekent sociale vernieuwing ook en vooral 'culturele' vernieuwing. De sociale wetenschappen kunnen hiertoe bijdragen door bij voorbeeld de omvang van de kwaal vast te stellen. We kunnen hierbij denken aan Bellahs onderzoek naar individualisering en betrokkenheid. Maar ook de theoretische vraag naar de speelruimte van een hernieuwd middenveld verdient aandacht. In dit

kader vormt 'Recht en Moraal' interessante lectuur. Het boek bevat twee vertaalde lezingen van Jürgen Habermas en is voorzien van een informatieve inleiding door Van der Burg en Van Reijen.

Habermas stelt zich de vraag hoe morele argumentaties van individuen en groepen zich verhouden tot het geldend recht. Met andere woorden: wat is de verhouding tussen legitimiteit en legaliteit? Deze vraag is actueel gezien de voor de verzorgingsstaten zo karakteristieke toename van regelgeving ofwel 'juridisering'. Welnu, Habermas beoordeelt deze juridisering, anders dan in zijn eerdere werk, niet zo negatief. Dit komt omdat, zoals hij in de eerste lezing uiteenzet, het moderne recht twee gezichten heeft. Enerzijds is dit recht een uitdrukking van morele argumentaties én een effectuering daarvan. Anderzijds is het recht een bestuurlijk middel, met garanties voor toetsing. Aldus bemiddelt het recht tussen moraal en politiek en maakt het, in Habermas' terminologie, zowel deel uit van de leefwereld als van het politieke systeem.

Door de functie van het moderne recht aldus te beschrijven, probeert Habermas de bezwaren van Weber tegen een 'materialisering' van het recht te ontkrachten. Politieke doelen zoals sociale rechtvaardigheid kunnen gerust via het recht worden gerealiseerd zonder dat dit tot bij voorbeeld rechtsonzekerheid leidt. Dit komt omdat rechtszekerheid (en dus legitimiteit) volgens Habermas gegarandeerd wordt op het meer abstracte niveau van procedures en principes. Met andere woorden, ook concrete maatregelen van bestuur zijn legitiem omdat zij immers steeds 'als onderdeel van een in zijn geheel door principes inzichtelijk gemaakte rechtsorde gefundeerd moeten worden' (p. 61). Dit vertrouwen in de procedurele rationaliteit van het recht maakt een terugkeer naar een 'nachtwaker-staat' overbodig, welke trouwens ook niet realiseerbaar zou zijn 'zonder daarbij het in zijn substantie niet meer terug te draaien compromis van de verzorgingsstaat op te zeggen' (p. 70).

In de tweede lezing laat Habermas zien dat zijn analyse van het recht als een autonome, rationele procedure om morele vragen te beantwoorden, geen retorisch achterhoedegevecht is. Immers, dit rationele karakter van morele disputen vormt voor de betrokkenen, of het nu professionals of leken zijn, wel degelijk een leidraad voor hun handelen en dus een empirisch werkzame factor. Alleen zo is het ook te begrijpen waarom er eigenlijk nog een van de politiek gescheiden rechtssysteem bestaat. Deze kritiek op het rechtspositivisme richt Habermas met name aan het adres van de systeemtheoretische opvattingen van Luhmann.

Het werk van Habermas is te situeren op de grens van filosofie en sociale wetenschap. De verdienste van *Recht en Moraal* is mede dat duidelijk wordt gemaakt hoe een normatief begrip als rationaliteit ook een empirisch werkzame factor kan zijn. Deze rationaliteit is, zoals gezegd, een belangrijk handelingsmotief. De ontwikkeling van het rechtssysteem moet dan ook niet alleen worden verklaard met behulp van externe, 'sociologische' factoren, maar ook door te reconstrueren hoe rationeel de ontwikkeling van de betreffende morele argumentaties verloopt. Habermas' theorie kan op deze wijze ook verklaren waarom de voorzieningen van de verzorgingsstaat door de betrokkenen als rechten worden beschouwd (met de bijbehorende 'gemoedsrust') en niet als een toevallige toelage of zorgverlening.

Voor sociale en culturele vernieuwing lijkt in Habermas' visie de speelruimte nogal beperkt. In een terugkeer naar een 'communal morality' ziet Habermas niets. Een beroep op onveranderlijke waarden kan niet alleen tot uitwassen leiden (zoals een 'groene Leviathan'), maar ook vermoedt Habermas dat 'bij een botsing van zulke niet verder rationaliseerbare waardenpreferenties het sterkst belang zal winnen' (p. 77). Voorlopig lijkt het maatschappelijke middenveld slechts ruimte te bieden voor verbindingen tussen politiek, recht en moraal in de vorm van collectieve belangenafwegingen zoals deze bij voorbeeld

in medisch-ethische commissies plaatsvinden. Men kan zich echter met de inleiders afvragen of Habermas de burger niet wat onthand achterlaat: waar haalt deze de motivatie vandaan voor zo'n abstracte solidariteit?

Ton Bernts

Huub de Jonge, **Handelaren en handlangers. Ondernemerschap, economische ontwikkeling en islam op Madura**. Foris Publications, Dordrecht/Providence 1988, 209 p.

De populariteit van een genotmiddel kan tot verrassende ontwikkelingen in produktiegebieden leiden. Zoals Eric Wolf in zijn *Europe and the People Without History* (1982) laat zien heeft de vraag naar middelen als koffie, opium, thee een verregaande commercialisering van bepaalde streken in de niet-westerse wereld tot gevolg gehad. De antropoloog Huub de Jonge beschrijft een dergelijk proces in zijn studie over tabakshandelaren op Madura, waar kleine tabakstelers voor de nationale markt produceren. De groeiende vraag naar sigaretten heeft niet alleen geleid tot commercialisering, maar ook tot een zeer intensieve islamisering van de Madurese samenleving. De actieve rol in dit veranderingsproces werd, en wordt nog steeds, gespeeld door autochtone handelaren en niet door een (koloniale) overheid of plantagemaatschappijen. De auteur benadrukt dat de handelaren in belangrijke mate hebben bijgedragen tot de integratie van de lokale bevolking in de Indonesische maatschappij.

Deze publikatie, de handelseditie van De Jonges proefschrift, is het resultaat van veldwerk en archiefstudie. De auteur heeft een jaar onderzoek gedaan in een dorp aan Madura's zuidkust, woonplaats van vele groothandelaren die een stevige greep houden op de opkoop van tabak in de Madurese binnenlanden en de verkoop aan *kretek*-fabrieken op Java. De studie biedt een gedetailleerde beschrijving van de ontwikkeling van commerciële activiteiten in de regio, de organisatie van de tabaksteelt en -handel, de ondernemende rol van handelaren in de gemeenschap, en de band tussen handelaren en islamitische religieuze leiders. Een zorgvuldige reconstructie van historische achtergronden vult het contemporaine gedeelte aan.

De Jonge laat zien hoe een toenemende vraag en concurrentie hebben geleid tot complexe 'handelsallianties' tussen groothandelaren, tussenhandelaren, lokale opkopers en verspreid wonende tabaksboeren, waarbij groothandelaren als kredietverschaffers en 'patroons' optreden. Dergelijke handelsnetwerken komen veel voor in gebieden waar kleine boeren zich op marktgewassen toeleggen, zoals beschreven in talrijke studies over Zuidoost-Azië. De auteur trekt echter geen vergelijkingen met ontwikkelingen elders in Indonesië of daarbuiten, waardoor het onduidelijk blijft wat de algemene en de unieke kenmerken van de Madurese handelsrelaties zijn. Wel geeft hij een goede analyse van de context waarbinnen handelaren deze relaties hebben ontwikkeld en soms een flinke rijkdom hebben weten te vergaren. Groothandelaren kunnen accumuleren doordat zij via hun handelsallianties toegang hebben tot een wijd gebied, en doordat ze contacten met Javaanse bedrijven monopoliseren en de winstmarges van tussenhandelaren laag houden. Een paar boeiende familiegeschiedenissen illustreren hun opkomst en huidige leefwijze. Zo is er een miljonair en vijfvoudig Mekka-ganger die zich in zijn Mercedes Benz naar de wekelijkse gebedsdienst in de dorpsmoskee laat rijden, en per jaar tienduizenden gulden besteedt aan liefdadigheid en geschenken voor zijn ondergeschikten.

De nauwe relatie tussen handel en islam, onderwerp van uitvoerige wetenschappelijke discussie die echter nauwelijks door de auteur wordt verwerkt, komt aan bod in een apart

hoofdstuk dat vanwege het case-materiaal toch zeker interessant is. De lokale handelaren blijken de islamisering van de dorpsbevolking actief te bevorderen. Zij zijn de belangrijkste financiers van de moskeeën en islamitische scholen in het dorp, een rol die, aldus de auteur, bijdraagt aan de legitimering van hun macht. Tot voor kort waren ze ook actief in islamitische politieke partijen. De lokale religieuze leiders, die onder bescherming van de handelaren staan, helpen van hun kant de handelsmentaliteit onder de bevolking te versterken door de nadruk te leggen op vlijt en andere puriteinse waarden.

Hoewel *Handelaren en handlangers* een interessant en helder geschreven boek is, had de auteur meer kunnen bieden door in te haken op discussies over de centrale thema's van de studie. Zijn inzichten waren dan ook buiten de kring van regiospecialisten van grotere relevantie geweest.

Rosanne Rutten

D. van Loggem, „Jeugd” *Probleem van ouderen?* Ambo, Baarn 1989, 251 p.

Dit boek geeft een overzicht van de historische ontwikkeling van het verschijnsel jeugd en de actuele problematiek rondom jongeren. Met name vanaf de Tweede Wereldoorlog hebben volwassenen zich zorgen gemaakt over het gedrag van groepen jongeren. Uit diverse onderzoeken blijkt evenwel dat jongeren er vaak helemaal niet zulke afwijkende meningen op na houden als veel mensen denken. Van Loggem stelt zich in zijn boek dan ook de vraag in hoeverre er sprake is van een 'nieuwe' problematiek van de jeugd, of dat deze problematiek van alle tijden is en er slechts sprake is van morele paniek als het gaat om opvattingen van ouderen over de jeugd. Zijn stelling is dat het jeugdprobleem van alle tijden is, maar dat de ontdekking van de vrijetijd/jeugdmarkt er een extra dimensie aan heeft gegeven. In de jaren zestig ligt volgens hem de sleutel voor het begrijpen en het oplossen van de jeugdproblematiek.

In het eerste deel van zijn boek besteedt de auteur uitvoerig aandacht aan het verschijnsel jeugd in verschillende historische tijdvakken. Hij begint met de periode voor 1900 en komt via de studentenbewegingen van de jaren zestig en de punks en krakers van de jaren zeventig uit bij de randgroepjongeren van de jaren tachtig. Daarbij komen verschillende wetenschappelijke benaderingen en theorieën en passant aan de orde. Duidelijk wordt hoezeer de jeugd niet louter een biologische levensfase is, maar vooral ook een historisch-maatschappelijk bepaalde categorie. Van Loggem laat zien hoe volwassenen door de jaren heen hebben gereageerd op het gedrag van in het oog springende groepen jongeren. Dit historisch overzicht is in een vlotte en leesbare stijl geschreven en biedt de lezer veel informatie. Storend is evenwel de voortdurende aaneenschakeling van citaten, waardoor het boek enigszins het karakter krijgt van een collage. Van Loggem is bovendien bij zijn aanhalingen niet altijd nauwkeurig. Zo staat op pagina 45 een citaat dat begint met Bednarik en eindigt met Hofland; de ene auteur gaat naadloos over in de andere! Vaak ook worden citaten niet tussen aanhalingstekens vermeld, maar wordt een auteur tussen haakjes genoemd, waardoor onduidelijk is wat nu precies van hem of haar wordt aangehaald.

In het tweede deel beoogt de schrijver een beeld te presenteren 'zur geistigen Situation der Jugend', zoals hij het zelf omschrijft. Er komt van alles aan de orde: vrije tijd, muziek, jeugdwerkloosheid, radicalisme, overheidsbeleid, opvoeding, de toekomst van de jeugd. Het lijkt erop dat Van Loggem in dit deel geprobeerd heeft vooral zo volledig mogelijk te zijn, onder andere door veel auteurs aan te halen en allerlei theorieën aan elkaar te knopen. Het gevolg is echter dat het verhaal nogal wijdlopijg is en het moeilijk is de draad vast te houden. Ik mis ook duidelijke overgangen van het ene hoofdstuk naar het andere; ze

hangen nogal als los zand aan elkaar. De lezer krijgt zo wel een grote hoeveelheid informatie, maar een structuur ontbreekt. Verder valt het mij op dat de auteur niet duidelijk terugkomt op zijn probleemstelling. Zo'n terugkoppeling lijkt mij logisch, zeker gezien het feit dat het hier impliciet ook de titel van het boek betreft. Feitelijk wordt de titelvraag in het boek niet beantwoord. Wanneer hij dit wel had gedaan zou Van Loggem ook zijn eigen mening hebben kunnen weergeven, die nu ontbreekt.

Tenslotte vallen mij enkele storende slordigheden op. Zo is de verloren generatie (Becker) niet geboren vanaf 1970, zoals op pagina 170 staat, maar vanaf 1955. Verder staat op pagina 157 dat de cultuurindustrie onbelangrijk is als element van de 'heden heersende geest', terwijl wordt bedoeld dat zij juist wel belangrijk is.

Samenvattend vind ik dat het eerste deel van het boek de moeite waard is omdat het een aardig overzicht biedt van de jongeren en de jeugdproblematiek door de geschiedenis heen. Het tweede deel mist jammer genoeg een duidelijke structuur en is te wijldopig en daardoor moeilijk leesbaar.

Brigitte van Dam

Jeroen Winkels, *Gezag in Nederland, 1970-1985. Een sociologisch onderzoek naar gezagsrelaties in het gezin en in het politieke bestel*. Dissertatie. Datawyse, Maastricht 1989, 205 p.

In dit boek wordt onderzocht of en hoe de mate van gezagsaanvaarding in gezin en politiek is veranderd tussen 1970 en 1985, en door welke variabelen deze veranderingen kunnen worden verklaard. Daarvoor is gebruik gemaakt van secundaire analyse van databestanden van surveys ten behoeve van het Nederlands Kiezersonderzoek, het Sociaal Cultureel Planbureau en de Rijksuniversiteit Groningen (Gadourek c.s.).

Het eerste hoofdstuk betreft naast enige theorie vooral de operationalisering van gezagsaanvaarding. Het tweede hoofdstuk beschrijft secularisatie, veranderingen in opleiding en beroep, en demografische ontwikkelingen als mogelijke verklaringen van de mate van gezagsaanvaarding in de onderzochte periode. Daarbij worden dertien hypothesen opgesteld. In de overige hoofdstukken worden de veranderingen in gezagsaanvaarding in gezin (hst. 3), politiek (hst. 4) en in combinatie (hst. 5) beschreven, geïnterpreteerd in periode-, leeftijd- en cohorteffecten en verklaard in modellen met wisselende achtergrondvariabelen.

Het onderzoek leidt tot de conclusie dat tussen 1970 en 1985 de emancipatorische gezagsopvatting ten aanzien van ouders en kinderen geleidelijk meer terrein won, terwijl de gezagsaanvaarding met betrekking tot politieke instellingen vrij stabiel was. Oorzaak van verandering was vooral de cohortvervanging. Deze impliceerde een toename van opleidingsniveau en secularisatie en daardoor minder acceptatie van traditionele gezagsuitoefening.

Positieve aspecten van dit onderzoeksverslag zijn vooral het benutten van vele databestanden en de uitvoering van longitudinale analyses met behulp van geavanceerde methoden. Ook het vergelijkende aspect (gezagsaanvaarding in gezin en politiek) is van belang. De onderzoeker heeft voorts grote aandacht voor details en geeft daarvan soms goede overzichten in de vorm van boomdiagrammen (percentages in vertakkingen van subgroepen). Ten slotte is van belang dat de onderzoeker de betekenis van cohortvervanging voor sociale verandering aantoont.

Negatieve punten zijn er ook. In de eerste plaats is de theoretische inbedding erg smal:

weinig theorie, ook weinig relevant voor hypothesen en onderzoek. Ook wordt niet duidelijk gemaakt waarom juist gezagsaanvaarding in gezin en politiek met elkaar worden vergeleken. In de tweede plaats zijn er zwakke puntjes in het onderzoek zelf. Zo wordt de equivalentie van onderzoeksinstrumenten slechts ten dele en oppervlakkig onderzocht. Percentering vindt reeds plaats bij een N van tien of zelfs vijf. Missing data worden vaak niet verantwoord. Dit brengt ons op het derde en laatste negatieve punt, namelijk dat van de presentatie. De hypothesen staan nergens duidelijk op een rij. Aandacht voor details van het onderzoek is goed, maar de lezer wordt ermee overvoerd. Hetzelfde geldt voor de vele alternatieve modellen. Tekst en tabellen zijn vaak nodeloos ingewikkeld en onduidelijk.

Resumerend: voor specialisten zeer interessant. Een belangrijk stuk spit- en graafwerk. Voor de doorsnee socioloog wat moeizame kost.

Felix Heunks

J. van der Zouwen en W. Dijkstra (red.), **Sociaal-wetenschappelijk onderzoek met vragenlijsten. Methoden, knelpunten, oplossingen**. VU-uitgeverij, Amsterdam 1989, 189 p.

Dit boek bevat tien artikelen die als onderwerp hebben het sociaal-wetenschappelijke onderzoek met vragenlijsten. Het betreft een selectie van bijdragen aan het seminar 'Data-verzameling via ondervraging', dat van 7 tot en met 11 november 1988 aan de Vrije Universiteit te Amsterdam plaatsvond.

In het eerste hoofdstuk bespreekt Van der Zouwen een aantal condities voor het optreden van responseffecten en regels ter voorkoming daarvan. Ondanks zorgvuldige naleving van deze regels kunnen deze effecten toch optreden. Tevens presenteert hij een correctiemodel dat het mogelijk maakt de omvang en richting van responseffecten te schatten en hiervoor correcties aan te brengen. De Leeuw houdt zich vervolgens bezig met de overwegingen die meespelen bij de keuze van een dataverzamelingsmethode. Zij zet de sterke en zwakke punten van een telefonisch interview, de schriftelijke vragenlijst, en het face-to-face-interview tegenover elkaar. Billiet waarschuwt dat naleving van praktische regels ter voorkoming van formuleringseffecten alléén weinig zinvol is. Hij beschrijft een 'grondhouding' die zich naast praktische regels, ook bezighoudt met andere aspecten van het onderzoeksproces, zoals de verzameling, ordening en analyse van data. Molenaar vergelijkt ten aanzien van het onderzoek naar formuleringseffecten, de experimentele met de non-experimentele methode. De eerste vindt hij methodisch sterker dan de tweede, maar wel economisch minder efficiënt. Bovendien zijn de resultaten van de experimentele methode moeilijker te generaliseren. De vijfde bijdrage komt van de hand van Bethlehem. Hij beschrijft het softwareprogramma BLAISE, waarmee met behulp van een (schoot)computer interviews kunnen worden afgenomen. Voordelen van deze werkwijze zijn een snelle data-invoer en de mogelijkheid om tijdens het interview fouten op te sporen en te corrigeren. Emans gaat, onder de onsympathiek klinkende titel 'Respondent hunting: het hoe en waarom van responsrealisatie', in op de wijze waarop mensen kunnen worden gemotiveerd de respondentrol te aanvaarden en zo goed mogelijk te vervullen. Saris en De Rooij besteden aandacht aan variaties in responsfunctie. Responsfuncties zijn 'spelregels' die respondenten hanteren bij de beantwoording van vragen en deze zijn niet voor alle respondenten gelijk. Het probleem van de variaties in responsfuncties reduceren deze onderzoekers door in de antwoordinstructie van vragen twee referentiepunten aan te geven. Be-

halve de vraagformulering, de respondent en de waarnemingscontext kan de kwaliteit van de verkregen data ook door de interviewer worden beïnvloed. In hoofdstuk 8 besteedt Dijkstra aandacht aan de praktische aspecten van de werving, selectie en training van interviewers. In het daaropvolgende hoofdstuk gaat hij in op de oorzaken en gevolgen van interviewereffecten en welke remedies hiervoor bestaan. Het boek wordt afgesloten door Van der Zouwen. Hij staat stil bij de mogelijkheden en beperkingen van de verschillende benaderingen binnen het methodenonderzoek. Ook pleit hij voor een zelfstandige status van het methodenonderzoek en zet hij zich af tegen methodenonderzoek als bijproduct van een inhoudelijk onderzoeksproject.

De rode draad van deze bundel is niet duidelijk zichtbaar en de kwaliteit van de bijdragen is nogal wisselend. Zo vind ik de bijdragen van Van der Zouwen en De Leeuw weinig innovatief, terwijl Bethlehem wel een interessante en grensverleggende bijdrage levert. Ook het karakter van de verschillende bijdragen loopt sterk uiteen. Naast praktische (Dijkstra en Bethlehem) bevat dit boek ook theoretische stukken (Billiet en Molenaar). Het is alleen jammer dat binnen de afzonderlijke bijdragen de balans tussen theorie en praktijkervaring meestal naar een kant doorslaat. Verder is mijns inziens het zakenregister onoverzichtelijk en incompleet.

Bovenstaande opmerkingen lijken te suggereren dat dit boek niet de moeite van het bestuderen waard is. Dit is beslist niet waar. Het is voor sociaal-wetenschappelijke onderzoekers (en met name de methodologen onder hen) een interessant en gevarieerd boek dat voor elk wat wils bevat.

Arnoud de Graaf

Paul Atkinson, *The Ethnographic Imagination. Textual Constructions of Reality*. Routledge, New York 1990, 195 p.

De produktie van teksten binnen de sociale wetenschappen vormt sedert halverwege de jaren zeventig voor diezelfde sociale wetenschappen een object van studie. Met de hier besproken publikatie levert Atkinson een bijdrage aan de literatuur over dit thema. Ten behoeve van de uitwerking van zijn onderwerp, hoe etnografen komen tot hun voorstelling van de sociale/sociologische werkelijkheid, speelt hij op eclectische wijze leentjebuurt bij structuralisten, poststructuralisten, deconstructivisten, fenomenologen, etnomethodologen en aanverwante scholen. Deze benadering is geen gevolg van naïviteit ten aanzien van de epistemologische grondslagen en ontwikkelingen die aan de basis liggen van de verschillende intellectuele posities. Ze komen evenmin voort uit een gebrek aan kennis en inzicht, noch uit het ontbreken van een kritische houding. In tegendeel, Atkinson is er eenvoudigweg van overtuigd dat geen van de paradigma's een zodanige aanspraak kan maken op het betreffende onderzoeksveld, dat andere paradigma's overbodig worden. Hij stelt zich ook niet ten doel een bepaalde methode voor tekstanalyse te propageren, noch beveelt hij een specifiek literair genre aan, met de daaraan verbonden modellen en conventies voor de constructie van teksten.

Het hoofddoel dat de schrijver zich stelt, is het ontdekken van wat wel 'the logic in use' wordt genoemd. Dit is het achterhalen van de methoden die sociologen in de praktijk hanteren, in dit geval bij de constructie van teksten. Zijn antropologische, etnografische teksten inmiddels veelvuldig onderwerp van reflectie geweest, voor sociologische produkten geldt dat minder. Vanuit die overweging koos de auteur voor een analyse van de laatstge-

noemde. Daarbij gaat het om materiaal dat voornamelijk voortgebracht is door de urbane sociologie.

In het eerste gedeelte van het boek, na een terdege verantwoording, vindt een beschouwing plaats van sociologische en antropologische geschriften. Deze uiteenzetting is toegespitst op onderkenning van de retorische aard van de teksten en de aan de retoriek ontleende autoriteit van de produkten. Vervolgens richt de auteur zich op het specifieke, etnografische genre. In zijn analyse daarvan neemt hij niet de diverse stijlen van etnografische representatie (bij voorbeeld impressionistisch, realistisch, confessioneel) als invalshoek, maar kiest hij voor een thematische benadering. Atkinson laat zien hoe etnografen hun lezers overhalen om aan beschrijvingen van sociale settings, scènes, sociale acties en typen actoren authenticiteit, plausibiliteit en belang toe te kennen. Hij betoogt dat argumenten daarvoor impliciet, gecodeerd en middels de tekst worden overgedragen. Werktuigen die daarbij gehanteerd worden zijn onder andere metaforen, metonymia, een narratieve schrijfstijl en ironie. Ook de vormgeving verschaft aan de tekst een complexe en interne dynamiek, die bijdraagt aan de onderkenning en validering van hetgeen wordt beweerd. Atkinsons publikatie kan vooral een attenderende functie vervullen voor lezers die niet vertrouwd zijn met de verschillende vormen van 'discourse'-analyse, en inzichten die daarvoor ontleend kunnen worden aan met name taalwetenschappelijke en etnomethodologische ideeën. Deze worden op toegankelijke wijze gepresenteerd.

Het werk als geheel getuigt van eruditie en leest prettig. Desalniettemin laat het de lezer achter met een onbehaaglijk gevoel. Niet zozeer de inhoud van het boek alswel de tijdgeest van waaruit het geschreven werd, is daar debet aan. Sociaal-wetenschappelijke onderzoekers worden verondersteld een positie in te nemen binnen of ten aanzien van de huidige, reflexieve trend. De 'wetenschappelijkheid' van hun werkzaamheden blijkt zeer relatief. Zij worden gedwongen hun produkten en die van hun vakgenoten dienovereenkomstig te evalueren. Je vraagt je af wie (met inbegrip van Atkinson), na de in *The Ethnographic Imagination* afgeleverde tekstanalyse, nog ooit een 'etnografische' pen op papier zal durven zetten.

Ilva Ariëns